

національне самовизначення. Українці – досить велика нація, щоб це залишилося непоміченим. Про русифікацію українців у так званій робітничо-селянській державі говорився вся Європа. Неприєднання українських областей, що входили до складу бувших центральних губерній і Північно-Кавказького краю, до своєї історичної батьківщини лежало великою плямою на всій національній політиці радянської влади і глибоко зачіпало гідність українського народу [11, 11].

Таким чином, маємо підкреслити, що поспішність, з якою проводилася підготовча робота щодо облаштування кордонів, а також ті умови, в яких проходив сам процес перетворення в житті адміністративно-територіальної реформи, за браком коштів і відсутністю відповідних кадрів працівників, мала свій відбиток і на якості здійсненої роботи. Найбільші похибки були допущені в структурі деяких округів на самому початку розгляду проектів цілком свідомо, щоб не ламати міжреспубліканські кордони, ще недостатньо вивченої і проведеної нової реформи.

Пострадянські національно-державні утворення та їх кордони відтворили адміністративно-територіальну карту СРСР. Колишні адміністративні кордони між радянськими республіками стали в нових реаліях міждержавними кордонами. Цей факт визнається усім світовим співтовариством. Останнім часом в російсько-українських відносинах виникає багато суперечок, серед яких зокрема територіальні претензії та економічний тиск. Корінь цих проблем ховається в історичному минулому. Відсутність чіткого визначення державних меж між Україною і Російською Федерацією породжує час від часу конфлікти, а іноді й абсурдні непорозуміння.

1. Державна картографо-геодезична служба України (1991–2006 рр.) / За ред. Р. Сосси. – К., 2006.
2. Кузьменко В.Б. До історії формування північно-східного та східного кордонів України (1917–1925 рр.) // Університетські наукові записки. – О., 2005. – № 4.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України в м. Києві (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 47.
4. Білик Б. Як встановлювали кордони України в 1918–1928 рр. // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2005. – № 5.
5. Ленін В.І. Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним // Вибрані твори: в 3 т. – Т. 3. – К., 1983.
6. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. – 1921. – № 1. – 3 января.
7. Сагач О.М. Діяльність Центральної адміністративно-територіальної комісії при ВУЦВК із здійснення реформи територіального устрою в УСРР (20-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2011.
8. Резолюції IV сесії ВУЦВК VII созыва // Коммунист. – 1923. – 6 ноября.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 490.
10. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1808.
11. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 3275.
12. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1742.
13. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1710.
14. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса. – М., 2006.
15. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 622.
16. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. Р-5677. – Оп. 1. – Спр. 168.
17. ДАРФ. – Ф. Р-5677. – Оп. 3. – Спр. 85.
18. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2228.

Sokirska V.V. The administrative reform at the 1920th and the russian-ukrainian border. The process of administrative reform in

the 1920th and the measures by the RSFSR and USSR governments to resolve the Russian-Ukrainian border. The initiator of reviewing the borders were the population from the border zone that suffered from the consequences of it's wrong definition in the economic, national, culturally direktion. The present borders of Ukraine became the product of the foreign police intention of the imperial power type. It is proved that the Russian-Ukrainian territorial border of the 1920th become the mirror of that time political situation, which consequences has brought the problem in dealing with the demarcation and delimitation of the two countries border today.

Key words: administrative reform, the Russian-Ukrainian, border, boundary, demarcation of areas

М. І. Харламов

ДІЯЛЬНІСТЬ ТИМЧАСОВИХ ВОЛОСНИХ ІНСРУКТОРІВ У СПРАВІ БОРОТЬБИ З ВОГНЕМ В УСРР НА ПОЧАТКУ 1920-х рр.

У статті розглядаються деякі важливі питання роботи волосних пожежних інструкторів в українських селах періоду початку нової економічної політики. Досліджуються аспекти створення ієрархічної структури державних органів щодо вогнеборчої справи у сільських регіонах України зазначеного періоду. Аналізуються питання взаємодії представників державних органів та місцевого сільського населення УСРР у справі боротьби з пожежами.
Ключові слова: пожежна безпека, волосний пожежний інструктор, державні органи, протипожежні заходи, протипожежна діяльність

У статті характеризуються проблеми діяльності та взаємодії між представниками державних органів щодо боротьби з пожежами різних рівнів в українських селах на початку 1920-х рр. Загалом наукова тематика питань формування системи пожежної безпеки на території України міжвоєнної доби (1921–1939 рр.) є поки що малодослідженою й актуальною. На нашу думку, наукові питання роботи представників державних органів боротьби з надзвичайними ситуаціями нижчого та середнього рівнів, зокрема волосних пожежних інструкторів в українських селах періоду становлення нової економічної політики, є по суті terra incognita для української історичної науки.

З огляду на сучасний стан організації протипожежної діяльності органів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) регіонального рівня, можна зробити припущення, що глибше дослідження історичного досвіду взаємодії різних органів у боротьбі з надзвичайними ситуаціями між собою, а особливо з місцевим населенням покращить стан сучасної пожежної безпеки в Україні. Таким чином, аналіз процесів діяльності та взаємодії між населенням і представниками державних органів різних рівнів у боротьбі з пожежами в українських селах на початку 20-х рр. ХХ ст. має актуальний характер.

Потрібно зауважити, що дослідження діяльності тимчасових волосних інструкторів у справі боротьби з вогнем означеного періоду не стало поки що предметом наукових інтересів істориків. Сучасні дослідники розглядають питання діяльності пожежних формувань у Наддніпрянській Україні, протипожежної діяльності земств Лівобережної України, протипожежної діяльності органів місцевого самоуправління в Південній Україні. Вони є безперечно цінними та мають чималу наукову цінність. Проте у працях таких вчених, як А. Томіленко [1, 3], С. Тараненко [2, 4] та ін. не охоплено період 1921–1924 рр. Роботи ж таких авторів, як В. Нехаєв, М. Серцов [4, 127] і О. Полтанов [5, 61], лише поверхово стосуються деяких регіональних питань діяльності волосних інструкторів УСРР 1920-х рр. Тому мета цієї статті полягає в аналізі основних видів діяльності волосних пожежних інструкторів українського села цього періоду.

Початок нової економічної політики на українських землях розпочався фактично після припинення громадянської війни, хоча окремі осередки селянської боротьби з більшовиками існували до середини 20-х рр. ХХ ст. (Холодноярська республіка). Стан протипожежної безпеки в українських селах був досить складним, внаслідок війни та розорення народного господарства. Нова (радянська) влада намагалася швидко покращити ситуацію у цій сфері за допомогою різних декретів, наказів, інструкцій.

Особлива увага зверталася на боротьбу з пожежами в українських селах, оскільки на них покладалося завдання забезпечення хлібом нового режиму. Великого значення у вогнеборчій справі радянська влада надавала нещодавно утвореному інституту тимчасових волосних пожежних інструкторів. При чому слід зауважити, що в країні діяли постійно діючі органи боротьби з пожежами, як губернські пожежні відділи та повітові пожежні інспекції. Однак їхня діяльність у вогнеборчій справі на початку НЕПу виявилася неефективною, тому виникла необхідність у більш оперативному реагуванні на надзвичайні ситуації, і, таким чином, уряд вирішив більш активно залучати населення до боротьби зі стихійним лихом. Координувати діяльність людей у справі подолання вогню мали, обрані за критеріями обізнаності у пожежній справі, тимчасові волосні пожежні інструктори.

Так, 11 травня 1921 р. було видано «Положення про підйом населення на боротьбу з пожежами апаратом тимчасових волосних та сільських інструкторів», за підписом Голови комісії при Народному комісаріаті внутрішніх справ (НКВС) у боротьбі з пожежами А. Кривошеєва. Слід відмітити, що на початку 1920-х рр. українські органи влади лише дублювали законодавчі акти, затверджені російським керівництвом. У цьому положенні також зазначено, що діяльність волосних пожежних має координуватися з різними діями органів державного управління, зокрема з губернськими та повітовими пожежними інспекторами, працівниками відділів праці, обліку та розрахунку, представниками сільських, повітових, волосних рад робітничих і селянських депутатів. Заробітна плата волосним інструкторам надавалася через губернські пожежні відділи, до штату яких вони відносилися [5, 234].

Згідно цього положення, до організаційних і владних повноважень волосних інструкторів за необхідності відносилися: користування канцелярією волосних або сільських виконавчих комітетів (виконкомів), а також: «Волосним пожежним інструкторам надається право накладення стягнення на громадян та сільських інструкторів, що ухилялися від трудової повинності у встановленому порядку. У випадках злісних ухилень громадян від трудової повинності у боротьбі з пожежами, а також суттєвих упущень та недоліків з боку сільських пожежних інструкторів, справи про це передаються повітовим пожежним комісіям для передавання винних суду Ревтрибуналу» [5, 234]. Як бачимо, повноваження інструкторів були достатньо значними, що засвідчує значущість цього апарату для влади.

У тому ж 1921 р. була представлена «Інструкція тимчасовому волосному інструктору з підйому населення на боротьбу з пожежами», в якій чітко зазначалися обов'язки волосного інструктора стосовно безпосередньої організації пожежної безпеки на місцях:

«1. Нагляд за виконанням населенням всіх правил та постановлень з протипожежних заходів, що видаються державними органами пожежної безпеки;

2. Перевірка та опостереження за станом чергових коней на випадок пожежі;

3. Разом з волосним відділом праці та сільськими інструкторами ведення обліку та розрахунку всього працездатного населення для підйому на випадок пожежі;

4. Інструктування та нагляд за діяльністю сільських інструкторів, навчання населення, проведення пробних тривог зі згодою з волосними відділами праці;

5. У випадку пожеж, прийняття усіх заходів до виклику населення на пожежу, заздалегідь наміченим порядком, розділення працівників на зміни;

6. У випадку пожежі негайне відправлення на місце для керівництва ліквідацією лиха, а також проведення попереднього слідства про причини пожежі;

7. Забезпечення постачання робітникам води, продовольства та пожежних інструментів;

8. Заздалегідь, за узгодженням з місцевими пожежними організаціями, встановлення способу тривоги для населення;

9. Посада волосних інструкторів повинна суміщатися з посадою волосного пожежного старости, де остання вже існує» [5, 233].

Разом з достатньо широкими повноваженнями, волосні інструктори наділялися й істотними обов'язками. Пожежний інструктор волості мав контролювати велику територію, часто його мобільність пересування була обмеженою. Не завжди в українських селах можна було знайти коней для пересування, особливо якщо пожежа відбувалася далеко від місця проживання інструктора. Загальний низький рівень економічних можливостей повоєнної України суттєво впливав на ефективність роботи волосних інструкторів: не вистачало коней, кваліфікованих вогнеборців, пожежного реманенту. Доказом останнього є зокрема лист Козачанському волвиконкому м. Путивля від завідувача повітової пожежної інспекції т. Актикова від 1924 р.: «В виду полного отсутствия в селениях уезда исправных пожарных рукавов, а если где таковые в целости и сохранились, то благодаря отсутствию за ними в период войны всякого ухода грозит при первом их употреблении дать отказ в работе» [6, 3].

Однак радянський уряд намагався боротися з пожежами в українських селах, як на початку 20-х рр. ХХ ст., так і впродовж наступного періоду. Одним зі шляхів подолання важких наслідків від пожеж було створення апарату волосних пожежних інструкторів. Сама ідея призначення відповідальних серед місцевого населення за організацію протипожежної боротьби виявилася ефективною. Хоча, з огляду на умови існування українського села у перші повоєнні роки, ефективність цього заходу дещо знижувалася.

Втім, упродовж наступних років ситуація з системою протипожежних заходів в українських селах поступово покращувалася, в тому числі завдяки діяльності волосних інспекторів у боротьбі з пожежами. Це пов'язано з поліпшенням економічної ситуації в країні та зверненням більшої уваги держави на заходи протипожежної безпеки. Перспективними для наукових досліджень можуть бути також дослідження впливу сільських пожежних інструкторів на протипожежну безпеку в селах, аналіз діяльності сільських та повітових пожежних старост на території республіки наприкінці 1920–30-х рр., дослідження особливостей системи пожежної безпеки в окремих регіонах та областях Української республіки.

1. Томіленко А.Г. *Пожежна справа на правобережній Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000.*
2. Тараненко С.П. *Протипожежна діяльність органів місцевого управління в Південній Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд.*

- іст. наук. – Черкаси, 2007.
3. Нехаев В.С., Серцов М.А. *Огнеборцы Запорожья: Очерки истории и деятельности пожарной охраны Запорожской области.* – Запорожье, 1997.
 4. *Історія пожежної охорони Кіровоградщини. 1841–1997* / О. Полтанов, В. Доманський, В. Очкала, Л. Костилева. – Кіровоград, 1998.
 5. *Держархів Сумської області (далі – ДАСО).* – Ф. Р-4625. – Оп. 1. – Спр. 13.
 6. *ДАСО.* – Ф. Р-4625. – Оп. 1. – Спр. 51.

Kharlamov M.I. Fire fighting working of temporary region instructors in the USSR during the beginning of 1920th. In this article are discussed some important issues of the fire instructors activity in Ukrainian villages during the New Economic Policy. We investigate the aspects of the creation of public authorities hierarchy in the fire fighting work. The questions of interaction between the government and local rural population in fighting fires activity are analyzed.

Key words: fire safety, region fire instructor, public authorities, fire prevention measures, fire prevention activity

К. В. Діденко

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ З ВІДКРИТТЯ БУДИНКІВ ВЧЕНИХ В УКРАЇНІ (1920-і рр.)

Досліджується діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим із відкриття Будинків вчених у найбільших містах України. З метою сприяння покращенню матеріального та морального становища вчених, а також створення робочих умов для науково-технічної та творчої інтелігенції Росії, за умов воєнного комунізму, більшовицьким керівництвом ініціювалося створення Центральної комісії з поліпшення побуту вчених при РНК РРФСР, аналогом якої в Україні став Всеукраїнський комітет сприяння вченим. У 1920-х рр. діяльність Будинків вчених на території УСРР сприяла консолідації української наукової еліти та діячів культури, активній культурно-освітній і громадській роботі, організації і налагодженню економічної допомоги працівникам науки, поширенню та популяризації наукових і науково-технічних знань.
Ключові слова: ВУКСУ, Будинки вчених, наукова еліта, культурно-освітня діяльність, економічна допомога

Доля українських вчених 1920-х рр. важка і трагічна. З установленням більшовицької влади, значна частина української інтелігенції змушена була емігрувати. Ті науковці, що залишилися, мали виживати у складних політичних і соціально-економічних умовах. Більшовицьке партійне керівництво намагалося залучити кращих представників попереднього режиму на службу новій владі, а також взяти їх під контроль більшовицької пропаганди. Складне економічне становище, в якому опинилася еліта колишньої Російської імперії, негативно впливало на її настрій і ставлення до нового керівництва. З метою сприяння покращення матеріального та морального становища вчених, а також створення робочих умов для науково-технічної та творчої інтелігенції, за умов воєнного комунізму, більшовицьким керівництвом ініціювалося створення Центральної комісії з поліпшення побуту вчених при РНК РРФСР, аналогом якої в Україні став Всеукраїнський комітет сприяння вченим. Історія заснування та діяльності Будинків вчених на території України ще не досліджена науковцями. На сьогодні запропоновані лише декілька наукових студій, присвячених цій тематиці, зокрема С. Білоконя [1], А. Калініна, О. Луговського [2]. Певні інформаційні довідки про Будинки вчених можна знайти на їхніх офіційних сайтах у мережі Інтернет, де вказується дата створення і місце розташування установи.

1920-ті рр. в УСРР стали періодом структурної перебудови економіки, застосування нових методів господарювання та нових органів управління. Зміни, що проводилися, були метою побудови нового сусп-

ільства. Революція, потім роки громадянської війни принесли з собою голод і розруху. Влада не справлялася з проблемами як соціальною, так і економічного характеру. В країні повсюди відбувалося зниження якості життя, у досить складному становищі опинилися й учені. На різного рівня заходах, конференціях початку 1920-х рр. у непривабливому і похмурому вигляді характеризувалося їх матеріальне становище. На засіданнях констатувалися факти низьких заробітних плат, недостатнього забезпечення харчуванням та предметами першої необхідності. Щоб вижити самим і прогодувати сім'ю, професори змушені були поєднувати роботу відразу у кількох навчальних закладах. Водночас спостерігався відтік професорсько-викладацького складу з ВНЗ на господарські й адміністративні посади.

31 жовтня 1921 р., з метою оптимального вирішення існуючої проблеми було створено Всеукраїнський комітет сприяння ученим (ВУКСУ). Його очільником став Д. Мануїльський, до керівного складу організації ввійшли Х. Раковський, М. Владимиров, Г. Гринько, а також відомі вчені того часу – А. Кримський, Д. Багалій, Д. Граве, професори вищих навчальних закладів – В. Данилевський, А.-Б. Пшеборський, Л. Писсаржевський, А. Алов та ін. Почесним членом був і письменник В. Короленко [3, 3]. Одним із напрямів діяльності ВУКСУ впродовж 1920-х рр. було відкриття Будинків вчених у найбільших містах України – Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Києві, Вінниці, а також представництва Комітету в інших містах – Катеринославі, Полтаві, Чернігові, Кам'янці-Подільському, Ніжині, Миколаєві, Глухові, Кременчуці, Житомирі, Херсоні, Миколаєві тощо. Будинки вчених, будучи місцем зосередження науковців країни, перетворилися на популярні культурні заклади міст, де відбувалися численні концерти, лекції, родинні вечірки, здійснювалися кіноперегляди, існували бібліотеки, їдальні, гуртки, студії, влаштовувалися екскурсії.

Перший в Україні Будинки вчених, за сприяння ВУКСУ, був відкритий в Одесі. До цього такі заклади були відкриті й активно працювали в найбільших містах РСФРР – Ленінграді та Москві. Одеський осередок розгорнув роботу ще задовго до офіційного відкриття. Його історія діяльності розпочалася 1 листопада 1922 р., коли кількість членів становила майже 200 осіб. Офіційне відкриття Одеського Будинку вчених відбулося 1923 р., за адресою вул. Щепкіна, 12 [4, 16]. В його створенні активну участь взяла Одеська Секція наукових співробітників. Спочатку було обрано Правління і затверджено статут. До першого увійшли: голова – проф. Шатунівський, його заступники – І. Гіш, Л. Ліпер, секретар – Н. Моїсеїв, скарбник – В. Анатолів, членами стали професори – П. Толстой, В. Ставракі, В. Лазурський, А. Музичко, Ф. Петрунь, Ф. Каминський, Я. Богдасарянц, Я. Мерзон, Е. Шрабштейн. Також створена ревізійна комісія у складі Л. Турчановича, Ш. Вишнепольського, Т. Хаїта [5, 7].

За мету діяльності Правління Одеського Будинку вчених ставило створення сприятливих умов, за яких співробітники всіх галузей науки і мистецтва могли б збиратися не тільки для обміну своїми досягненнями, але й для ознайомлення з ними широким трудовим мас. Правління та члени цієї установи розпочали роботу з організації ряду літературно-музичних вечорів, з залученням найкращих художніх сил Одеси. Це відразу створило в Будинку вчених атмосферу поживлення, зближення людей мистецтва з науковцями, дало можливість Правлінню швидкими темпами перейти на шир-